Biannual Journal of Research in Shi'a Comparative Theology
Vol.7, No.12, Spring & Summer 2026, 61-96
jcst.atu.ac.ir
DOI: 10.22054/jcst.2026.90101.1278

ATU PRESS

Original Research
Accepted: 23/05/2026
Revised: 21/02/2026
Received: 02/12/2025
ISSN: 2717-1108
eISSN: 2717-1116

Raj'a in the Abrahamic Religions: A Comparative Study of the Meaning and Theological Consequences of Raj'a and Its Reflection in Models of Divine Justice

Fatemeh Taherizadeh * — Adjunct Professor, Hoda Faculty, and Level Three Seminary Student in Islamic Theology, Al-Zahra Islamic Seminary, Qom, Iran

Fatemeh Akbarzadeh Najjar — Adjunct Professor, Shahab Danesh University, and Level Three Seminary Student in Islamic Philosophy, Al-Zahra Islamic Seminary, Qom, Iran

Zohreh Borqei — Assistant Professor of Islamic Philosophy and Theology, University of Qom; Director of Al-Zahra Islamic Seminary, Qom, Iran

Abstract

Raj'a, defined as the return of individuals to life after death, is a significant doctrine in Abrahamic religions and is closely associated with the concept of divine justice. Despite the focus given to the return of the dead by various religions, a comprehensive comparative understanding of its significance in Islam, Judaism, and Christianity has yet to be fully developed. This research aims to analyze the concept of return within the context of divine justice, highlighting both the differences and similarities across these three religions. The research also seeks to identify the mechanisms of Raj'a and explain how these mechanisms are reflected in various models of divine justice. The research method involves a qualitative analysis of

*Corresponding Author: f.taherizade1390@gmail.com

How to Cite: Taherizadeh, F., Akbarzadeh Najjar, F. Borqei, Z. (2026). Raj'a in the Abrahamic Religions: A Comparative Study of the Meaning and Theological Consequences of Raj'a and Its Reflection in Models of Divine Justice. *Biannual Journal of Research in Shi'a Comparative Theology. 7 (12).* 61-96. DOI: 10.22054/jcst.2026.90101.1278

religious and theological texts, complemented by a comparative approach that examines various religions and their philosophical and theological frameworks. The findings indicate that, in Islam, the concept of return is integral to a system of moral, historical, penal, and promise-based justice. In Judaism, return and resurrection serve as means to fulfill covenantal justice and historical promises. In Christianity, the second coming of Christ represents the ultimate stage of enacting redemptive and Christ-centered justice on a global and cosmic scale. The research concludes that the return in the Abrahamic religions, despite differing in time, scope, and nature, is integral to the realization of divine justice. A comparative study of these returns offers a deeper understanding of the relationship between morality, history, and divine promises.

Introduction

The doctrine of raj'a (return) is a key eschatological concept in the Abrahamic traditions, closely bound up with divine justice, human destiny, and the fulfillment of divine promises. Judaism, Christianity, and Imāmī Islam each interpret it differently. In Judaism, it is tied to the revival of the people of Israel and the fulfillment of God's promise in history; in Christianity, it takes shape in the second coming of Christ, the final judgment, and the cosmic restoration of the world; and in Imāmī Islam, it is associated with historical justice and the fulfillment of part of the divine promise before the Day of Judgment. This diversity shows that raj'a is not merely a narrative or eschatological belief but a reflection of each religion's view of divine justice, the nature of history, and the relationship between God and humankind. A systematic comparison of the doctrine across the three traditions is nonetheless lacking: studies in Iran have mostly examined raj'a within Shi'i theology, while Western scholarship has focused on resurrection in the Hebrew Bible or the second coming in the New Testament, without relating them to the Islamic tradition or to divine justice. The central question of this study is how raj'a reflects different models of divine justice in the three Abrahamic religions and what kind of justice each articulates through it. The study aims to analyze the place of raj'a within divine justice, to identify its similarities and differences across the three traditions, and to explain how its mechanisms are reflected in distinct models of divine justice.

Literature Review

Research on raj'a in the Abrahamic religions has been fragmented and confined to particular aspects of the doctrine. Within Islamic studies, Salimiyan analyzes the lexical and technical meaning of raj'a and distinguishes it from transmigration and resurrection, and Nik-Tab' examines its rational and scriptural possibility and necessity in relation to the Imamate and Mahdism, while classical works by al-Kulaynī, al-Ṣadūq, and al-Mufīd emphasize its role in realizing historical justice. On Christianity, Qasemi Qomi analyzes the biblical foundations of the second coming of Christ, and Qasemnezhad examines the relationship between resurrection, return, and the Kingdom of God in the New Testament. Western scholarship has read resurrection in Daniel, Isaiah, and Ezekiel in light of Israel's restoration and God's covenantal faithfulness, and has studied the second coming within Catholic, Orthodox, Protestant, and millenarian theology. Berenjkar compares prophecies of return in the Torah, the Gospels, and the Qur'an. These studies, however, remain largely intra-traditional, and none examines the three key components of raj'a, namely its meaning, its theological consequences, and its reflection in models of divine justice, in an integrated comparative framework. The present study seeks to fill this gap.

Methodology

The study adopts a descriptive-analytical and comparative approach based on the sacred texts of the three Abrahamic religions, namely the Torah and the Prophetic Books, the New Testament, and the Qur'an together with Imāmī traditions, as well as exegetical sources and contemporary scholarship. The concept of raj'a is first examined in each religion through primary sources; shared and distinctive elements are then identified through content analysis. In the comparative phase, raj'a is analyzed in terms of its role in explaining divine justice along three axes: the historical or cosmic nature of return, the scope of divine justice, and the locus of its realization. This makes it possible to evaluate the models of covenantal, cosmic, and historical justice.

Conclusion

The analysis shows that raj'a, despite differences in form and historical context, plays a central role in realizing divine justice in all three traditions. It is not merely an individual or philosophical belief

but part of each religion's broader theological mechanism for responding to human actions, restoring moral and historical order, and fulfilling divine promises. In each tradition, it responds to the gap between divine promises and historical reality, is oriented toward the future fulfillment of those promises, and has collective as well as individual dimensions.

The traditions differ, however, in the nature, scope, and locus of justice. In Judaism, raj'a has a historical-ethnic character: it realizes covenantal justice, expressing God's faithfulness to His covenant with Israel, and consolidates the identity and historical promises of the people. In Christianity, the second coming of Christ is a cosmic and trans-historical event that marks the final stage of redemptive, Christ-centered justice, universal in scope and realized at the end of history. In Imāmī Islam, raj'a belongs to a system of moral, historical, penal, and promise-based justice: a group of believers and oppressors return before the Day of Judgment, so that justice is realized in two stages, partly within history and fully at the Resurrection.

These differences reflect three models of the relationship between God and history: a covenantal-historical model in Judaism, an eschatological-cosmic model in Christianity, and a gradual-historical model in Imāmī Islam, corresponding to covenantal, eschatological, and stage-wise conceptions of sacred time. In all three, raj'a responds to the tension between the historical experience of injustice and the promise of divine justice, ensuring that history is neither purposeless nor beyond divine judgment. By integrating the historical and eschatological dimensions, the Imāmī formulation offers a more complex account of the relationship between human action, morality, and the realization of justice in the world, treating divine justice not only as the end of history but as an active force that shapes it.

Keywords: Raj'a; Divine Justice; Judaism; Christianity; Shi'i Islam.

مقاله پژوهشی
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۱۱
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۲/۰۲
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۰۲
ISSN: ۲۷۱۷-۱۱۰۸
eISSN: ۲۷۱۷-۱۱۱۶

پژوهشنامهٔ کلام تطبیقی شیعه
دوره ۷، شماره ۱۲، بهار و تابستان ۱٤۰۵، ٦۱-۹٦
jcst.atu.ac.ir
DOI: 10.22054/jcst.2026.90101.1278

رجعت در ادیان ابراهیمی؛ مطالعه‌ای تطبیقی در معنا و پیامدهای الهیاتی رجعت و بازتاب آن در مدل‌های عدل الهی

فاطمه طاهری زاده *
استاد مدعو دانشکده هدی ؛ طلبه سطح سه کلام اسلامی و پژوهشگر پژوهشگاه جامعه الزهرا (س)، قم، ایران

فاطمه اکبرزاده نجار
استاد مدعو دانشگاه شهاب دانش ؛ طلبه سطح سه فلسفه اسلامیو پژوهشگر پژوهشگاه جامعه الزهرا (س)، قم، ایران

زهره برقعی
استادیار، فلسفه و کلام اسلامی، دانشگاه قم و مدیر جامعه الزهرا (س)، قم، ایران

چکیده

رجعت، به معنای بازگشت گروهی از انسان‌ها به زندگی پس از مرگ، یکی از آموزه‌های مهم در ادیان ابراهیمی است که پیوندی مستقیم با تحقق عدالت الهی دارد؛ اما درک تطبیقی جایگاه آن در اسلام، یهودیت و مسیحیت تاکنون به‌صورت جامع صورت نگرفته است. مسئله اصلی پژوهش آن است که رجعت در سه دین ابراهیمی چگونه بازتاب‌دهنده مدل‌های متفاوت عدالت الهی است و هر دین از این آموزه برای صورت‌بندی چه نوعی از عدالت بهره می‌گیرد. هدف پژوهش، تحلیل جایگاه رجعت در چارچوب عدالت الهی، بررسی شباهت‌ها و تفاوت‌های آن در این سه دین، و شناسایی سازوکارهای رجعت و بازتاب آن در مدل‌های مختلف عدالت الهی است. روش پژوهش، تحلیل کیفی متون دینی و کلامی به همراه رویکرد تطبیقی میان ادیان و چارچوب‌های فلسفی و الهیاتی است. در اسلام، رجعت بخشی از منظومه عدالت اخلاق‌محور، تاریخی، جزایی و وعده‌محور است؛ در یهودیت، رجعت و رستاخیز ابزار تحقق عدالت عهدی و وعده‌های تاریخی است؛ و در مسیحیت، بازگشت دوم مسیح مرحله نهایی اجرای عدالت نجات‌بخش و مسیح‌محور با دامنه‌ای جهانی و کیهانی است. رجعت در ادیان ابراهیمی، گرچه ازنظر زمان، گستره و ماهیت متفاوت است، در همه آن‌ها

*نویسنده مسئول: f.taherizade1390@gmail.com

بخشی از سازوکار تحقق عدالت الهی است و مطالعه تطبیقی آن، امکان فهم عمیق‌تر پیوند میان اخلاق، تاریخ و وعده‌های الهی را فراهم می‌آورد.

کلیدواژه‌ها: رجعت، عدالت الهی، یهودیت، مسیحیت، اسلام شیعی.

۱. مقدمه

آموزه رجعت از مفاهیم کلیدی فرجام‌شناسی در سنت‌های ابراهیمی است که در هر یک از سه دین یهودیت، مسیحیت و اسلام امامی، در قالب معناشناسی و کارکردی متفاوت تبیین شده است. این آموزه در یهودیت با احیای قوم اسرائیل و تحقق وعده الهی در تاریخ پیوند دارد؛ در مسیحیت، رجعت با بازگشت مسیح و آغاز داوری نهایی و اصلاح کیهانی جهان مفهوم می‌یابد؛ و در اسلام امامی نیز رجعت در پیوند با عدالت تاریخی و جهانی و تحقق بخشی از وعده الهی پیش از قیامت تفسیر می‌شود. این تنوع تفسیری نشان می‌دهد که رجعت صرفاً یک عقیده روایی یا فرجام‌شناختی ساده نیست، بلکه بازتابی از نگرش هر دین به عدالت الهی، ماهیت تاریخ و رابطه خدا با انسان و جامعه است.

باوجود گستردگی این آموزه، بررسی تطبیقی رجعت میان سه دین ابراهیمی هنوز با کاستی‌های جدی مواجه است. پژوهش‌های موجود در ایران اغلب به بررسی رجعت در چارچوب الهیات شیعی پرداخته‌اند و کمتر به لایه‌های الهیاتی آن در یهودیت و مسیحیت توجه داشته‌اند. در مقابل، پژوهش‌های غربی معمولاً رستاخیز عهد عتیق یا بازگشت مسیح در عهد جدید را موردمطالعه قرار داده‌اند، اما این بررسی‌ها فاقد مقایسه منظّم با رجعت در سنت اسلامی بوده و به‌ویژه نسبت آن با مفهوم عدالت الهی در دو سنت دیگر را نادیده گرفته‌اند؛ بنابراین، پژوهشی که بتواند رجعت را در سطح تحلیلی و نه صرفاً توصیفی، در سه سنت مقایسه کند، یک خلأ واقعی در ادبیات علمی محسوب می‌شود.

مسئله اصلی پژوهش حاضر آن است که رجعت در سه دین ابراهیمی چگونه بازتاب‌دهنده مدل‌های متفاوت عدالت الهی است و هر دین از این آموزه برای صورت‌بندی چه نوعی از عدالت بهره می‌گیرد. اهمیت این پرسش در آن است که نشان می‌دهد تفاوت‌های برداشت از عدالت الهی، نه‌تنها محتوای روایی رجعت را دگرگون می‌سازد، بلکه ساختار الهیات تاریخ، ماهیت نجات و معنای پیروزی حق بر باطل را نیز در هر دین تحت تأثیر قرار می‌دهد.

این پژوهش با بهره‌گیری از رویکرد تحلیلی–تطبیقی و بر اساس چارچوب نظری

«مدل‌های عدالت الهی» می‌کوشد نشان دهد که چگونه هر یک از سه دین، رجعت را در پیوند با فهم خاص خود از عدالت الهی تفسیر کرده‌اند. روش پژوهش، توصیفی–تحلیلی و مبتنی بر تحلیل متون مقدس، منابع تفسیری و داده‌های پژوهشی جدید در حوزه مطالعات یهودی، مسیحی و اسلام است. بر اساس این رویکرد، مقاله حاضر می‌کوشد از سطح گزارش تاریخی رجعت عبور کرده و به سطح تحلیل نظری برسد؛ تحلیلی که نشان می‌دهد رجعت در هر یک از سه دین، بخشی از کلان‌روایت عدالت الهی در آن سنت است و فهم کامل آن، بدون توجه به این افق نظری ممکن نیست.

۲. پیشینه پژوهش

آموزه رجعت در ادیان ابراهیمی، از دیرباز موضوع پژوهش‌های متنوعی بوده است، اما بررسی‌ها عمدتاً پراکنده و محدود به برخی ابعاد خاص این آموزه بوده‌اند. خدامراد سلیمیان (۱۴۰۱) در مقاله «تحلیل مفهوم شناختی «رجعت» از نگاه لغت و اصطلاح» به تحلیل معنایی و لغوی رجعت پرداخته و تمایز آن با مفاهیمی مانند تناسخ و معاد را روشن کرده است؛ بااین‌حال، این پژوهش تمرکز تطبیقی میان ادیان و پیوند رجعت با عدالت الهی را دنبال نکرده است.

در حوزه الهیات، صدیقه نیک‌طبع (۱۳۸۵) در مقاله «رجعت و امکان و ضرورت آن از دیدگاه عقل و نقل» رجعت را از منظر امامت و مهدویت در اسلام بررسی کرده و جواد قاسمی قمی (۱۳۸۸) در مقاله «مبانی آموزه بازگشت مسیح در کتاب مقدّس» آموزه بازگشت مسیح را در مسیحیت تحلیل کرده است. رضا برنجکار (۱۳۸۹) نیز در مقاله «پیشگویی رجعت در آخرالزمان در تورات، انجیل و قرآن» به پیشگویی‌های رجعت در تورات، انجیل و قرآن پرداخته است. مقاله «ارتباط آموزه‌های رستاخیز، رجعت و ملکوت الله با آخرالزمان در عهد جدید با تکیه بر کارکردها و آسیب‌ها» از زهرا قاسم نژاد به بررسی این آموزه در دین مسیح پرداخته است. این پژوهش‌ها هر یک به جنبه‌ای از رجعت پرداخته‌اند اما هیچ‌یک، سه مؤلفه کلیدی رجعت یعنی معنا، پیامدهای الهیاتی و بازتاب آن در مدل‌های عدل الهی را به‌صورت یکپارچه و تطبیقی در ادیان ابراهیمی بررسی نکرده‌اند.

علاوه بر این، بخش عمده تحقیقات، بر رجعت امامی در اسلام تمرکز داشته و رجعت در یهودیت و مسیحیت کمتر موردتوجه قرار گرفته است. چنین تمرکز محدودی، باعث شده تا دیدگاهی جامع و تطبیقی درباره جایگاه رجعت و ارتباط آن با عدالت الهی شکل نگیرد؛ به‌عبارت‌دیگر، هنوز هیچ پژوهشی نقش رجعت در تحقق عدالت الهی و بازتاب آن در تاریخ و آخرت را به‌صورت تطبیقی میان اسلام، یهودیت و مسیحیت بررسی نکرده است.

این خلأ پژوهشی، ضرورت و اهمیت مطالعه حاضر را آشکار می‌کند. پژوهش حاضر باهدف پر کردن این شکاف، به ارائه تحلیلی جامع، علمی و تطبیقی از رجعت در چارچوب عدالت الهی در سه دین ابراهیمی می‌پردازد و هم‌زمان معنا، پیامدهای الهیاتی و بازتاب رجعت را در یک مدل یکپارچه بررسی می‌کند.

۳ .مفاهیم و چارچوب نظری

۳-۱ رجعت: تعریف و ابعاد آن

رجعت به معنای بازگشت گروهی از انسان‌ها پس از مرگ به زندگی دنیوی برای دریافت پاداش یا مجازات الهی، (ابن منظور،۱۴۱۴: ۱۱۴/۸) یکی از آموزه‌های مهم در ادیان ابراهیمی است. این مفهوم، فراتر از یک باور اعتقادی صرف، نقش کلیدی در شکل‌دهی نگرش‌های اخلاقی، فلسفی و الهیاتی درباره مسئولیت انسان و عدالت الهی دارد. از دیدگاه الهیاتی، رجعت نشان‌دهنده قدرت و حکمت خداوند در پاسخگویی به اعمال انسان‌هاست و عدالت الهی را به‌صورت عملی نمایش می‌دهد. (مفید،۱۴۱۴: ۳۲۴). از منظر فلسفی، رجعت ابزاری برای بازاندیشی درباره مسئولیت انسانی، پیامدهای اخلاقی اعمال و معنای زندگی در جهان مادی و پس از مرگ محسوب می‌شود. علاوه بر این، ابعاد عرفانی و معنوی رجعت، جایگاه آن را در نظام اعتقادی و معنوی پیروان ادیان ابراهیمی برجسته می‌کند.

۳-۲ .عدالت الهی و رابطه آن با رجعت

عدالت الهی، یکی از ارکان اساسی باورهای دینی در ادیان ابراهیمی است (بقره: ۱۲۴؛ سفر خروج ۳۴: ۵ ـ ۷؛ اعمال رسولان، ۴: ۲۷ ـ ۲۹) و رجعت نقش مهمی در بازنمایی عملی آن دارد. رجعت نه‌تنها آموزه‌ای اعتقادی است، بلکه راهکاری برای فهم نحوه پاسخگویی انسان به اعمال خود و تحقق عدالت در جهان پس از مرگ محسوب می‌شود. بررسی تطبیقی رجعت و عدالت الهی در سه دین ابراهیمی، امکان شناسایی نقاط اشتراک و افتراق در نگرش به بازگشت انسان و عدالت نهایی را فراهم می‌آورد. تحلیل این رابطه، نشان می‌دهد که رجعت، علاوه بر نقش اعتقادی، ابعاد فلسفی و اخلاقی نیز دارد و می‌تواند چارچوبی تحلیلی برای درک بهتر عدالت الهی ارائه دهد.

٤. تحلیل تطبیقی رجعت در ادیان ابراهیمی

٤-١ رجعت در اسلام

رجعت در اسلام به معنای بازگشت برخی مؤمنان و ائمه به دنیا پس از مرگ است تا وعده‌های الهی تحقق یابد و مؤمنان شاهد نصرت و پیروزی خود باشند. در منابع شیعی تأکید شده است که این رجعت قبل از قیام حضرت مهدی (عج) رخ می‌دهد و رجعت شامل ائمه (ع) و مؤمنانی می‌شود که در طول حیات خود نتوانسته‌اند به تحقق کامل وعده الهی دست یابند. هدف از این رجعت، استقرار عدالت، نصرت دین و ایجاد حکومت صالحان در زمین است (کلینی، ۱۳۶۳: ۲۰۸/۲؛ صدوق، ۱۳۷۷: ۵۴۳/۱). این باور، رجعت را نه یک واقعه صرفاً آخرتی، بلکه رویدادی دنیوی با پیامدهای اخلاقی و اجتماعی می‌داند که مؤمنان و ائمه (ع) را به مقام پیشوایی و نصرت در زمین می‌رساند. همچنین، این دیدگاه تمایز مهمی با دیدگاه اهل سنت دارد که رجعت دنیوی را نمی‌پذیرند و غالباً تنها قیامت عمومی را مطرح می‌کنند.

٤-١ مبانی قرآنی رجعت

آیات متعددی در قرآن کریم به بازگشت مردگان به زندگی دنیوی اشاره دارند و می‌توان

آن‌ها را به دو دسته کلی تقسیم کرد:

الف) رجعت در امت‌های گذشته

دراین دسته، قرآن گزارش‌هایی از زنده شدن گروه‌هایی از انسان‌ها پس از مرگ ارائه می‌کند که نشانه‌ای از قدرت الهی و وقوع رجعت در تاریخ پیشینیان است. ازجمله:

۱. **اصحاب کهف** که پس از ۳۰۰ سال حیات دوباره یافتند. (کهف:۱۸-۲۵).

۲. عُزَیر نبی که پس از ۱۰۰ سال دوباره زنده شد. (بقره: ۲۵۹).

۳. قوم هزار نفری که از ترس طاعون گریختند اما مردند و سپس زنده شدند. (بقره: ۲۴۳).

٤. هفتاد نفر از قوم موسی که پس از صاعقه با دعای موسی زنده شدند. (بقره:۵۵-۵۶).

۵. مقتول بنی‌اسرائیل که با بخشی از بدن گاو زنده شد تا قاتل را معرفی کند. (بقره: ۷۲-۷۳).

٦. فرزندان ایوب (ع) که خداوند دوباره به او بازگرداند. (ص:۴۳).

۷. زنده کردن مردگان به دست عیسی (ع) به اذن خداوند. (مائده:۱۱۰).

این آیات، نشان می‌دهد رجعت، نه‌تنها امکان‌پذیر است، بلکه در سنت الهی سابقه‌ای روشن دارد و مفسران شیعه و سنی بر وقوع تاریخی آن اتفاق‌نظر دارند.

ب) رجعت در آینده پیش از قیامت

دسته دوم آیات به بازگشت گروه‌هایی از انسان‌ها پیش از قیامت عمومی اشاره دارند. ازجمله:

آیه ۹۵ انبیا که رجعت را برای اقوام هلاک‌شده منتفی می‌داند و به‌طور ضمنی رجعت را به مؤمنان صالح اختصاص می‌دهد.

آیه ۵۱ غافر که وعده نصرت انبیا و مؤمنان را در «حیات دنیوی» و «یوم الأشهاد» می‌دهد و به‌روشنی به تحقق وعده الهی در زمان رجعت اشاره دارد.

آیه ۸۳ نمل که از حشر گروهی از انسان‌ها از هر امّت پیش از قیامت عمومی خبر می‌دهد.

آیه ۵۵ نور که وعده استخلاف و برپایی حکومت صالحان را مطرح می‌کند.

آیه ۵ قصص که از پیشوایی مستضعفان و وارث شدن آنان بر زمین سخن می‌گوید.

ائمه (ع) این آیات را از مهم‌ترین مستندات قرآنی رجعت دانسته‌اند و مفسران شیعه آن‌ها را با حکومت عدل مهدوی و رجعت پیش از قیامت مرتبط می‌دانند.

در منابع روایی شیعه نیز، رجعت به‌صراحت به‌عنوان بازگشت مؤمنان خالص و کافران محض پیش از قیامت مطرح شده است. امام صادق (ع) در تفسیر آیه ۹۵ انبیا تأکید می‌کنند که رجعت مخصوص کسانی است که با ایمان یا کفر کامل از دنیا رفته‌اند، نه اقوامی که به عذاب الهی هلاک شده‌اند (مجلسی، ۱۳۶۲: ۳۹/۱).

بر اساس روایات شیخ کلینی، شیخ صدوق و شیخ مفید، رجعت هم شامل ائمه معصومین (ع) است که برای برپایی حکومت عدل بازمی‌گردند و هم مؤمنان حقیقی که در دوران حیات خود شاهد تحقق وعده الهی نبوده‌اند. در مقابل، کافران و منافقان نیز برای دریافت کیفر دنیوی خویش بازمی‌گردند (کلینی، ۱۳۶۳: ۲۰۸/۲؛ صدوق، ۱۳۵۴: ۱۶۲/۱).

دیدگاه اهل سنت در این زمینه متفاوت است؛ آنان عموماً وقوع رجعت دنیوی را نمی‌پذیرند و آیات و روایات مربوط را به قیامت عمومی تفسیر می‌کنند. همین تمایز، یکی از شاخصه‌های اصلی کلام امامیه در مقایسه با سایر فرق اسلامی به‌شمار می‌آید.

٤-۲ پیامدهای الهیاتی رجعت در اسلام شیعی

رجعت در اسلام، علاوه بر جنبه قرآنی و روایی، دارای ابعاد الهیاتی مهمی است که فهم دقیق‌تر آموزه‌های دینی و نقش انسان در جهان را ممکن می‌سازد. ازجمله:

الف) رجعت و تحقق عدالت الهی: یکی از اصلی‌ترین وجوه فلسفی رجعت، ارتباط آن با عدالت الهی است. قرآن و روایات تأکید می‌کنند که برخی افراد پیش از قیامت به زندگی بازمی‌گردند تا پاداش یا کیفر خود را دریافت کنند و نتیجه اعمالشان در عالم دنیا آشکار گردد (طباطبایی،۱۳۵۲: ۲۴۳/۲۱؛ صدوق، ۱۳۵۴: ۳۳۱/۱؛ مفید:۱۴۱۴، ۸۹). این

آموزه نشان می‌دهد که خداوند حتی پس از مرگ، حق مظلومان و نیکان را محفوظ می‌دارد و از ستمگران انتقام می‌گیرد که از منظر فلسفی پاسخ به مسئله ناعدالتی را فراهم می‌آورد.

ب) **رجعت و رابطه آن با زندگی پس از مرگ**: رجعت به‌عنوان مرحله‌ای محدود پیش از قیامت عمومی، ابعاد خاصی از زندگی پس از مرگ را روشن می‌سازد. برخی مفسران شیعه، رجعت ائمه و مؤمنان را وسیله‌ای برای تکمیل مأموریت الهی و هدایت مردم می‌دانند (طباطبایی، ۱۳۵۲: ۲۴۷/۲۱). این نگاه فلسفی نشان می‌دهد که حیات انسان محدود به مرگ دنیوی نیست و تحقق هدف خلقت به‌صورت مرحله‌ای و هدایت‌شده صورت می‌گیرد.

ج) **رجعت محدود و قیامت عمومی**: رجعت با قیامت عمومی تفاوت دارد رجعت محدود، بازگشت برخی افراد یا گروه‌ها به دنیا پیش از قیامت برای تحقق عدالت یا تکمیل مأموریت است اما قیامت عمومی، رستاخیز همه انسان‌ها و حسابرسی نهایی است (مفید:۱۴۱۴، ۸۹). این تفاوت، از منظر فلسفی، نشان‌دهنده حکمت تدریجی الهی و اهمیت زندگی دنیوی به‌عنوان زمینه اعمال انسان است. همچنین به مؤمنان امکان می‌دهد که ضمن مشاهده تحقق عدالت، به اعمال خود توجه کنند و انگیزه‌ای برای اصلاح رفتار داشته باشند (شهرستانی، ۱۴۱۵: ۴۱۲/۲).

د) **جنبه اخلاقی و تربیتی رجعت**: رجعت علاوه بر بُعد الهیاتی و فلسفی، پیام‌های اخلاقی و تربیتی دارد. بازگشت انسان‌ها پس از مرگ، درس عبرت و انگیزه اصلاح رفتار را برای جامعه فراهم می‌آورد و نشان می‌دهد که اعمال انسان‌ها هرگز بی‌پاداش نخواهد ماند. این آموزه، نقش مهمی در هدایت مؤمنان و تقویت ایمان ایفا می‌کند. (طباطبایی، ۱۳۵۲: ۲۴۷/۲۱).

بنابراین رجعت در سنت اسلامی آموزه‌ای است که ابعاد الهیاتی، فلسفی و اخلاقی را در هم می‌آمیزد. ازنظر الهیاتی، بیانگر تحقق عدالت الهی و پاداش یا کیفر ظالمان و صالحان است؛ از منظر فلسفی، نشان می‌دهد حیات انسان پس از مرگ تداوم دارد و جهان بر پایه حکمت تدریجی اداره می‌شود؛ و از جنبه اخلاقی، انگیزه‌ای برای اصلاح رفتار و

تقویت ایمان به عدالت الهی فراهم می‌کند. درنتیجه، رجعت جلوه‌ای از استمرار عدالت و هدایت الهی در تاریخ انسان است.

٤-۳ بازتاب رجعت در مدل‌های عدل الهی

در الهیات اسلامی و به‌ویژه در کلام امامیه، عدالت الهی نه‌تنها یک اصل اعتقادی بلکه زیربنای نظام اخلاقی، اجتماعی و تاریخی دین به شمار می‌آید. رجعت، در این دیدگاه، ابزاری است برای بازنمایی عملی عدالت الهی در تاریخ و عالم مادی و تنها یک آموزه اعتقادی منفصل نیست. به‌بیان‌دیگر، رجعت در منظومه کلامی امامیه، پل ارتباطی میان اخلاق، تاریخ و تحقق وعده‌های الهی است. مدل عدالت الهی در اسلام چهار مؤلفه اصلی دارد که هرکدام در رجعت نقش تعیین‌کننده دارد:

۱ .**عدالت اخلاق‌محور**: عدالت اخلاق‌محور به معنای اداره جهان بر اساس معیارهای اخلاقی وضع‌شده توسط خداوند است، به‌گونه‌ای که جزا و پاداش انسان‌ها متناسب با اعمالشان باشد. (مطهری، ۱۴۰۲: ۳۹) این مدل مبتنی بر قاعده عقلایی حسن و قبح اعمال است و در قرآن کریم به‌صراحت آمده است:

«وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا» (کهف/۴۹)

«إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا» (یونس/۴۴)

از منظر کلام امامیه، رجعت، به‌عنوان مرحله‌ای از تحقق عدالت اخلاق‌محور، پاسخی است به این پرسش که چرا برخی ظلم‌ها در دنیا بدون پاسخ باقی می‌مانند. رجعت، فرصت تجربه پاداش یا جزای اعمال را فراهم می‌آورد و عدالت اخلاقی خداوند را به شکل محسوس و تاریخی نمایش می‌دهد. چنانکه در زیات جامعه کبیره اشاره شده است: «مُؤمِنٌ بِإِيابِكُم، مُصَدِّقٌ بِرَجْعَتِكُمْ، مُنْتَظِر لأمْرِكُم، مُرْتَقِبٌ لِدَولَتِكُم... وَنُصْرَتِی لَكُمْ مُعَدَّةٌ حَتّی يُحْيِيَ اللّهُ تَعَالی دِينَهُ بِكُمْ، وَيَرُدَّكُمْ فِی أيّامِه، وَيُظْهِرَكُمْ لِعَدْلِه، وَيُمَكِّنَكُمْ فِی أرْضِه... وَيُحْشَرُ فِی زُمْرَتِكُمْ، وَيَكِرُّ فِی رَجْعَتِكُمْ، وَيُمَلَّكُ فِی دَوْلَتِكُمْ، وَيُشَرَّفُ فِی عافِيَتِكُمْ، وَيُمَكَّنُ فِی أيّامِكُمْ، وَتَقَرُّ عَيْنُهُ غَداً بِرُؤْيَتِكُمْ.»(زیارت جامعه کبیره) این امر نشان می‌دهد که عدالت الهی صرفاً مابعدالطبیعی نیست، بلکه مستلزم حضور تاریخی و تجربه واقعی انسان‌هاست که

رجعت امکان آن را فراهم می‌آورد.

۲ .عدالت تاریخی: عدالت تاریخی بیان می‌کند که تحقق عدل الهی محدود به قیامت نیست و در بستر تاریخ نیز باید نمود پیدا کند. قرآن کریم به این بعد از عدالت تأکید می‌کند:

«وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا... وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ» (قصص/۵)

«كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي» (مجادله/۲۱)

در این دیدگاه، رجعت مرحله‌ای از تحقق عدالت تاریخی است؛ کسانی که حقشان پایمال‌شده یا مظلوم واقع شده‌اند، در همان جهان مادی و در طول زمان زندگی تاریخی خود، نتیجه اعمال ظالمان را مشاهده می‌کنند. این مفهوم به‌ویژه در آموزه‌های شیعی درباره بازگشت امامان و برخی مؤمنان برجسته است که عدالت الهی را در سطح جامعه انسانی نمایش می‌دهد (قمی، ۱۴۰۴: ۲۵/۱؛ حر عاملی، ۱۳۸۶: ۳۴۵؛ مجلسی، ۱۳۶۲: ۱۰۸/۵۳–۱۰۹). از منظر فلسفی، این مدل به مسئله عدالت عملی در تاریخ و بازنمایی نظم اخلاقی و اجتماعی می‌پردازد و رجعت را به‌عنوان ابزاری برای تحقق آن معرفی می‌کند.

۳ .عدالت جزایی: عدالت جزایی بر تناسب میان عمل و جزا تأکید دارد. قرآن کریم می‌فرماید:

«هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ» (رحمن/۶۰)

«وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا» (شوری/۴۰)

رجعت، به‌عنوان مرحله تکمیلی عدالت جزایی، امکان می‌دهد تا اعمال نیک و بد انسان‌ها به‌تناسب واقعی خود پاداش یا مجازات شوند. این نکته به‌ویژه در مورد ظلم‌هایی که در دنیا بی‌پاسخ مانده‌اند اهمیت دارد؛ بدین ترتیب، رجعت ابزاری برای تضمین اجرای عدالت جزایی در سطح تاریخی و مادی محسوب می‌شود (کلینی ۱۳۶۳: ۴۹/۸). تحلیل فلسفی این مدل نشان می‌دهد که عدالت جزایی بدون بازتاب تاریخی ناقص است و رجعت به ایجاد تناسب واقعی میان اعمال و جزا کمک می‌کند که این امر بنیان اخلاقی و

اعتقادی جامعه را تقویت می‌کند.

٤ .**عدالت وعده‌محور**: عدالت وعده‌محور، بر تحقق وعده‌های الهی ازجمله نصرت حق، ذلت باطل و پیروزی بندگان صالح تأکید دارد:

«وَعْدَ اللَّهِ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ» (روم/۶)

«إِنَّ الأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ» (انبیاء/۱۰۵)

در دیدگاه شیعی، بخشی از تحقق این وعده‌ها در دنیا صورت می‌گیرد و رجعت مرحله‌ای از تحقق آن‌ها محسوب می‌شود. (سید مرتضی:۱۳۱۲، ۳؛ حرعاملی ۱۳۶۲: ۳۷۷؛ مجلسی:۱۳۶۲،۵۳ / ۸۶؛ آلوسی:۱۴۲۰، ۲۴/۲۰) بدین ترتیب، رجعت، نه‌تنها عدالت اخلاقی و جزایی بلکه وعده‌های الهی را در تاریخ و جهان مادی بازنمایی می‌کند (مفید ۱۴۱۳: ۱۵۵؛ مجلسی ۱۳۶۲: ۱۲۶/۵۳–۱۲۷؛ مکارم شیرازی ۱۳۷۴: ۵۵۹/۱۵؛ حلی:۱۴۲۳، ۲۵). از منظر فلسفی، این مدل نشان می‌دهد که رجعت، پل میان وعده‌های الهی و تحقق عملی آن‌هاست و ارتباط تنگاتنگی میان ایمان، اخلاق و عدالت برقرار می‌کند.

در الهیات امامیه، رجعت آموزه‌ای مستقل و مجرد نیست؛ بلکه بخشی از منظومه عدالت‌محور دین است که تحقق وعده‌های الهی، داوری اخلاقی، بازسازی نسبت میان مظلوم و ظالم و بازنمایی جریان عدالت در تاریخ را هدف قرار می‌دهد. (سید مرتضی:۱۳۱۲، ۳؛ حرعاملی ۱۳۶۲: ۳۷۷؛ مجلسی:۱۳۶۲،۵۳ / ۸۶) رجعت به معنای بازگشت انسان‌ها به وضعیت پیشین طبیعی یا صرفاً بازگشت به قوه پیشین نیست، (طباطبایی:۱۳۵۲، ۲۰۶/۱) بلکه مرحله‌ای عملی و تاریخی است که در آن اراده مطلق خداوند و جریان تدریجی تحقق حق در تاریخ آشکار می‌شود. این بازگشت تاریخی ـ الهیاتی نشان می‌دهد که عدالت الهی، برخلاف صرفاً انتظاری بودن در آخرت، می‌تواند پیش از پایان مطلق تاریخ نیز به شکل عینی و اجتماعی ظاهر شود.

از این منظر، رجعت چهار نقش کلیدی دارد: نخست، بعد اخلاقی و جزایی آن‌که امکان داوری اعمال و جبران ظلم‌ها را فراهم می‌کند (کهف/۴۹؛ یونس/۴۴)؛ دوم، بعد تاریخی آن‌که بازگشت انسان‌ها تاریخ را به صحنه تحقق وعده‌های الهی تبدیل می‌کند

(قصص/۵؛ مجادله/۲۱)؛ سوم، بعد وعده‌محور آن‌که نشان می‌دهد وعده‌های الهی نسبت به مؤمنان و ستمگران به‌صورت عملی محقق می‌شود (روم/۶؛ انبیا/۱۰۵)؛ و چهارم، نقش پیوندگر میان اخلاق، تاریخ و فلسفه الهیات، زیرا رجعت نشان می‌دهد تاریخ جهت‌مند و حامل معناست و عدالت الهی عامل تفسیرگر این جهت‌مندی است.

درنتیجه، رجعت در الهیات امامیه هم‌زمان عملی، تاریخی و الهیاتی است؛ حلقه‌ای میان تاریخ جاری و تحقق نهایی عدالت که نشان می‌دهد عدالت الهی می‌تواند پیش از پایان مطلق تاریخ نیز به‌صورت ملموس آشکار شود. این آموزه، علاوه بر تأکید بر قدرت خداوند، پیوند میان ظلم تاریخی و پیروزی حق، اخلاق و وعده‌های الهی را به‌صورت واقعی بازنمایی می‌کند و رجعت را به مؤلفه‌ای مرکزی در فهم تاریخ و عدالت دینی تبدیل می‌سازد (طباطبایی، ۱۳۵۲: ۲۴۳/۲۱؛ صدوق، ۱۳۵۴: ۳۳۱/۱).

۵. رجعت در یهودیت

در یهودیت، رجعت یا بازگشت مردگان، باور به زندگی دوباره برخی انسان‌ها پس از مرگ برای دریافت پاداش یا مجازات است. این آموزه در منابع دینی یهودی، به‌ویژه در تلمود و تلمود بابلی و نوشته‌های مسیحی و آثار میانجی آمده است (Vitkovic:2019,138). برخلاف اسلام، رجعت در یهودیت غالباً محدود به زمان ظهور مسیح موعود و روز داوری نهایی است، اما برخی متون پیش از آن نیز از بازگشت افراد صالح یا نخبگان قوم اسرائیل سخن می‌گویند. (حزقیال،۳۷: ۱-۱۴؛ اشعیا،۲۶: ۱۹؛ دانیال،۱۲: ۲) از سوی دیگر، گزارش‌هایی از زنده شدن مردگان در عهد قدیم، مانند داستان‌های الیاس و الیسا (سنهدرین الف، ۸۷ و ۹۸؛ برشیت ربا،۴۲: ۴؛ ملاکی،۳: ۱-۶) نشان می‌دهد که باور به امکان بازگشت به زندگی، در بطن سنت یهودی سابقه‌ای طولانی دارد. این اندیشه در متون تلمودی و میدراشی (سنهدرین الف:۸۷؛ ملاکی:۵، ۴-۶) نیز استمرار یافته و به‌ویژه در قالب آموزه «بازگشت الیاس» به‌عنوان پیش‌درآمد ظهور مسیحا تثبیت شده است. (Vitkovic:2019,138) بدین ترتیب، رجعت در یهودیت را می‌توان حلقه واسطی میان تاریخ و پایان تاریخ دانست؛ رخدادی که هم به گذشته متکی است و

هم تحقق وعده‌های آینده را نوید می‌دهد.

۵-۱ مبانی متنی رجعت در عهد عتیق

با بررسی متون عهد عتیق می‌توان ریشه‌های باور به بازگشت مردگان را در الهیات یهودی به‌روشنی مشاهده کرد. اگرچه در اسفار پنج‌گانه تورات اشاره مستقیمی به رستاخیز مردگان وجود ندارد، اما در کتاب‌های نبوی و حکمت‌آمیز، اشارات صریحی به رجعت و حیات دوباره دیده می‌شود:

الف) نصوص نبوی عهد عتیق درباره زنده شدن مردگان:

- کتاب اشعیا از زنده شدن مردگان و برخاستن بدن‌ها سخن می‌گوید: «اما مردگان تو زنده خواهند شد و بدن‌هایشان برخواهند خاست...» (اشعیا، ۲۶:۱۹). این آیه، بازگشت واقعی انسان‌ها با بدن فیزیکی را پیش‌بینی می‌کند.
- کتاب دانیال، از مهم‌ترین شواهد صریح رجعت، می‌گوید: «و بسیاری از آنان که در خاک زمین خوابیده‌اند، بیدار خواهند شد؛ بعضی برای حیات جاودانی و بعضی برای ننگ و حقارت جاودانی» (دانیال، ۱۲:۲). این آیه، باور به بازگشت مردگان و تفکیک سرنوشت صالحان و شریران را تثبیت می‌کند.

این دو آیه نشان می‌دهند که رستاخیز در یهودیت یک باور کاملاً ریشه‌دار و بخشی از الگوی عدالت خدا نسبت به قوم است.

ب) آیات مربوط به قدرت خدا بر میراندن و زنده کردن:

- در کتاب تثنیه آمده است: «من می‌میرانم و زنده می‌کنم» (تثنیه، ۳۲:۳۹). این آیه در سنت ربانی، مبنای قدرت مطلق خداوند بر احیای مردگان دانسته شده است. این آیه زیرساخت الهیاتی رستاخیز را تشکیل می‌دهد.

ج) بازگشت الیاس پیش از «روز عظیم خداوند»:

- در کتاب ملاکی، ظهور دوباره الیاس نبی پیش از «روز عظیم یهوه» پیش‌بینی شده

است: «پیش از فرارسیدن روز بزرگ خداوند، الیاس را خواهم فرستاد». (ملاکی، ۵:۴) این متن مبنای یکی از اساسی‌ترین آموزه‌های آینده‌پژوهی یهود است یعنی بازگشت الیاس. در الهیات یهودی، الیاس مأمور آماده‌سازی قوم برای دوران ماشیح و بازگرداندن عدالت به تاریخ است؛ بنابراین «رجعت پیامبری» در این معنا جزو عناصر قطعی فرجام‌شناسی یهود است.

د) بازگشت تاریخی و قومی

- کتاب حزقیال، در رؤیای «استخوان‌های خشک»، صحنه‌ای نمادین اما نیرومند از زنده شدن مردگان و بازگشت قوم اسرائیل به سرزمین موعود ارائه می‌دهد (حزقیال،۱: ۱۴-۳۷) «حزقیال در رؤیت خود را در دره‌ای پر از استخوان‌های خشک انسان می‌بیند. به او دستور داده‌شده که پیشگویی کند. پیش از او، استخوان‌ها به شکل‌های انسانی متصل می‌شوند. سپس استخوان‌ها با بافت تاندون، گوشت و پوست پوشیده می‌شوند. سپس خداوند استخوان‌ها را به‌عنوان قوم بنی‌اسرائیل در تبعید بر پیامبر نازل می‌کند و به پیامبر دستور می‌دهد که نبوت دیگری را انجام دهد تا این شخصیت‌های انسانی را احیا کند و آن‌ها را زنده کند و به سرزمین اسرائیل بیاورد». این روایت، از مهم‌ترین متون مرتبط با بازگشت تاریخی و قومی در یهودیت است.

۵-۲ پیامدهای الهیاتی

رجعت در یهودیت پیامدهای الهیاتی متعددی دارد:

۱. **بازنمایی عدالت اخلاقی الهی**: همانند اسلام، رجعت بیانگر پاسخگویی خداوند به اعمال انسان‌هاست. کتاب دانیال اشاره می‌کند: «و بسیاری از آنان که در خاک خوابیده‌اند برمی‌خیزند، برخی برای حیات ابدی و برخی برای خفت و رسوایی» (دانیال، ۱۲: ۲). این آیه نشان می‌دهد که بازپرداخت اعمال مطابق با عدالت اخلاقی خداوند صورت می‌گیرد.

۲. **تبیین عدالت تاریخی و تحقق وعده‌های الهی**: رجعت در یهودیت، زمینه تحقق وعده‌های خداوند به قوم اسرائیل و اصلاح تاریخ را فراهم می‌آورد (یشعیا نبی، ۱۱: ۲-۵).

بازگشت مردگان با ظهور مسیح موعود همراه است و نقش ویژه‌ای در بازسازی جامعه عادل و مقدس دارد.

۳. **عدالت جزایی**: رجعت امکان می‌دهد کسانی که در طول تاریخ مورد ستم قرار گرفته‌اند یا بدکار بوده‌اند، با مجازات یا پاداش متناسب روبرو شوند (مزامیر،۱۵۶: ۷؛ یشعیا نبی،۲: ۴؛ میخا نبی، ۴: ۳) این نگاه در متون تلمودی بارها مورد تأکید قرار گرفته است.

٤. **عدالت وعده‌محور**: وعده‌های الهی درباره برتری حق و نصرت صالحان، از طریق رجعت تحقق می‌یابد (دانیال،۱۲: ۲-۳). بازگشت مردگان، یکی از ابزارهای عملی خداوند برای اجرای این وعده‌ها است، به‌ویژه در روز داوری نهایی.

٥-٤ بازتاب رجعت در مدل‌های عدل الهی

در یهودیت، عدالت الهی عمدتاً در چارچوب «عدالت عهدی» فهمیده می‌شود که وفاداری خداوند به پیمان خود با قوم اسرائیل و اجرای وعده‌های الهی را در طول تاریخ و در دوران آخرالزمان شامل می‌شود. رجعت مردگان در یهودیت، مرحله‌ای از تحقق عملی این عدالت عهدی است و خداوند از طریق آن پاداش و مجازات اعمال انسان‌ها را متناسب با کردار آن‌ها اعمال می‌کند و وعده‌های خود را تحقق می‌بخشد. (این عهد بر سه اصل استوار است:

۱. **عدالت عهدی، وفاداری خدا به عهد**: خداوند با قوم اسرائیل عهدهای متعددی بسته است که هر یک ابعاد ویژه‌ای از عدالت الهی را نمایان می‌سازند. نخستین عهد، عهد ابراهیمی است که تضمین برکت و امتداد نسل و نیز حمایت الهی از قوم اسرائیل را در بر می‌گیرد (پیدایش، ۱۲ و ۱۵) دومین عهد، عهد سینا است که شامل قوانین و دستورهای الهی برای زندگی اجتماعی و اخلاقی قوم می‌شود و رعایت این دستورها شرط دریافت پاداش الهی و دوری از کیفر است (خروج، ۱۹–۲۴). سومین عهد، عهد داودی است که استمرار سلطنت و رهبری قوم از طریق نسل داود را تضمین می‌کند (سموئیل ۲- ۷).

عدالت الهی در چارچوب این عهدها به معنای اجرای متقابل پیمان است؛ به‌گونه‌ای که وفاداران پاداش و پیمان‌شکنان مجازات می‌شوند. تورات این وفاداری خداوند را

به‌صراحت بیان می‌کند: «یهوه خدای تو خدایی وفادار است که عهد خود را نگاه می‌دارد» (تثنیه، ۷:۹) و «من عهد خود را با شما نمی‌شکنم» (داوران، ۲:۱). رجعت در یهودیت، امکان می‌دهد که عدالت عهدی در سطح عملی تحقق یابد و کسانی که در طول زندگی طبیعی خود پاداش یا کیفر اعمال خود را دریافت نکرده‌اند، در مرحله بازگشت مردگان نتیجه اعمال خود را مشاهده کنند.

۲. عدالت تاریخی، عمل خدا در تاریخ قوم: علاوه بر وفاداری به عهد، عدالت الهی در یهودیت در طول تاریخ قوم جلوه می‌کند و شامل رخدادهایی مانند شکست دشمنان، بازگرداندن قوم از تبعید، بازپس‌گیری سرزمین مقدس و احیای مردگان در دوران آخرالزمان است (دانیال، ۱۲:۲؛ حزقیال، ۳۷) رجعت بخشی از این تحقق تاریخی است و امکان می‌دهد کسانی که در طول تاریخ مظلوم بوده‌اند یا وفاداری خود را به عهد الهی حفظ کرده‌اند، پاداش دریافت کنند.

۳. عدالت وعده محور، پاسخ به وفاداری و نافرمانی: عدالت عهدی همچنین به شکل پاداش و مجازات عهدی تجلی می‌یابد؛ به‌عبارت‌دیگر، خداوند به وفاداران وفادار مانده و پیمان‌شکنان را بازخواست می‌کند: «خدا قوم را به‌خاطر بی‌عدالتی بازخواست می‌کند» (ملاکی، ۳:۵). رجعت امکان می‌دهد این عدالت عهدی، حتی برای کسانی که در طول حیات طبیعی خود اعمالشان پاسخ داده نشده است، کامل شود و بدین ترتیب تمام عناصر وفاداری خدا، اجرای وعده‌ها، عمل خدا در تاریخ و پاسخ به نافرمانی به‌صورت عملی در تاریخ و آخرالزمان ظهور یابند.

به‌این‌ترتیب، رجعت و رستاخیز در یهودیت نه به‌عنوان یک آموزه منفصل، بلکه به‌عنوان ابزاری نظام‌مند در چارچوب تحقق عدالت عهدی عمل می‌کنند. در این دیدگاه، عدالت الهی صرفاً یک مفهوم انتزاعی نیست، بلکه فرآیندی عملی است که وفاداری خدا به پیمان خود با قوم اسرائیل را تضمین می‌کند و تعهد الهی به اجرای وعده‌های تاریخی را در سطح مادی و ملموس نشان می‌دهد. رجعت و رستاخیز، از یک‌سو، امکان پاسخ‌دهی خداوند به وفاداری یا نافرمانی انسان‌ها را فراهم می‌آورد؛ کسانی که در طول زندگی خود

از عهد الهی پیروی کرده‌اند، پاداشی ملموس دریافت می‌کنند و کسانی که پیمان‌شکن بوده‌اند، با کیفر مناسب مواجه می‌شوند. از سوی دیگر، این فرآیند، زمینه‌ای برای تثبیت هویت جمعی قوم اسرائیل و بازسازی نظم اجتماعی و سیاسی بر اساس وعده‌های الهی ایجاد می‌کند. بدین ترتیب، رجعت و رستاخیز در یهودیت یک سازوکار چندلایه هستند که ابعاد اخلاقی، تاریخی و موعودشناختی عدالت الهی را هم‌زمان پوشش می‌دهند و تضمین می‌کنند که عدالت خداوند در طول تاریخ و در آخرالزمان، به‌صورت عملی و ملموس تحقق یابد.

٦. رجعت در مسیحیت

رجعت در مسیحیت آموزه‌ای محوری است که تحقق وعده‌های خداوند، قضاوت نهایی و ظهور ملکوت خدا را رقم می‌زند (تیسین:۱۳۵۶، ۳۲۷) برخلاف نگاه یهودی که عمدتاً وجه قومی و تاریخی دارد، رجعت مسیح ماهیتی جهانی و کیهانی دارد و شامل تمام انسان‌ها و تمامی اعصار تاریخی است. این رویداد، نقطه اوج تحقق نقشه خداوند در عالم و آغاز مرحله‌ای فراگیر از داوری و تثبیت عدالت است (کتاب مقدس، ۲۰۰۲: لوقا، ۱۹: ۱۱–۲۷؛ دوم تسالونیکیان،۲: ۶–۸).

مفاهیم کلیدی رجعت در مسیحیت عبارت‌اند از:

۱. **تحقق ملکوت خدا**: رجعت مسیح، پایان سلطه شر و آغاز عصر جاودان صلح و عدالت الهی را نوید می‌دهد (متی،۴؛۱۷؛ مرقس، ۱:۱۴) این بازگشت نماد تحقق وعده‌های الهی، آشتی انسان با خدا و تثبیت عدالت و رحمت در جهان است (آشتیانی:۱۳۶۸، ۲۹۳).

۲. **داوری نهایی**: با بازگشت دوم مسیح، همه مردگان برخاسته و بر اساس اعمال، اخلاق و ایمان داوری می‌شوند (دوم‌تسالونیکیان ۴: ۲؛ متی،۳۱: ۲۵-۴۶؛ اول‌قرنتیان ۵: ۴؛ دوم‌تسالونیکیان ۷: ۱–۱۰؛ اول‌پطرس ۱۳: ۱) این مرحله نه‌تنها پایان تاریخ بشر، بلکه آغاز مرحله‌ای فراگیر از داوری الهی است که عدالت نهایی را تثبیت می‌کند (Gorrie: 1852, 148).

۳. **ماهیت جهانی و کیهانی**: رجعت شامل تمامی انسان‌ها و تمامی اعصار است و نه‌تنها بر

زندگی فردی مؤمنان، بلکه بر ساختار جهان و سرنوشت کل تاریخ تأثیر دارد.

٤. **رستاخیز مؤمنان**: مؤمنان در مسیح برخاسته و با او به آسمان می‌روند که با امید به رستگاری نهایی و تحقق وعده‌های الهی پیوند دارد (اول تسالونیکیان، ۴: ۱۶-۱۷).

این آموزه، رجعت را به یک مفهوم کلان الهیاتی و کیهانی تبدیل می‌کند که تمامی تاریخ، سرنوشت بشر، ایمان و اخلاق مسیحی را در چارچوب عدالت و رحمت الهی تبیین می‌کند (ادی:۱۹۷۳، ۵۱۹/۸).

۱-٦ مبانی متنی رجعت در عهد جدید

در عهد جدید، بازگشت دوباره عیسی مسیح موضوعی محوری است و در اناجیل، رسائل رسولان و کتاب مکاشفه به‌صراحت مورداشاره قرار گرفته است. برخی از مهم‌ترین شواهد عبارت‌اند از:

الف) اناجیل همنوا (متی، مرقس، لوقا): در سخنرانی‌های آخرالزمانی عیسی (ع)، از آمدن «پسر انسان» و تحقق داوری نهایی یاد شده است (برانتل: ۱۳۸۱، ۲۷۴-۲۷۶) در این آیات، پسر انسان «در جلال پدر خویش و همراه با فرشتگان» بازخواهد گشت و هر کس بر اساس اعمال خود پاداش یا کیفر خواهد دید: «زیرا پسر انسان در جلال پدر خویش خواهد آمد و با فرشتگان خویش و هر کس را بر اساس اعمالش جزا خواهد داد»(متی ۱۶:۲۷)، «آنگاه پسر انسان در ابرها با قدرت و جلال خواهد آمد؛ و فرشتگان او را گرد خواهند آورد و قوم‌ها را جمع خواهند کرد»(مرقس ۱۳:۲۶-۲۷)، «و آنگاه علامت پسر انسان در آسمان ظاهر خواهد شد و آنگاه مردم زمین از دیدن او خواهند ترسید»(لوقا ۲۱:۲۷).

این آیات، رجعت مسیح را به‌عنوان رخدادی جهانی و آشکار تصویر می‌کنند که در آن عدالت الهی و داوری نهایی تحقق می‌یابد. بازگشت پسر انسان نه‌تنها شامل افراد، بلکه تمامی تاریخ و جهان است و نقطه عطف فرجام‌شناختی آموزه مسیحی به شمار می‌آید (Hatch:1975, 78).

ب) اعمال رسولان: پس از عروج مسیح، دو فرشته به شاگردان می‌گویند: «این عیسی که

از میان شما به آسمان بالا برده شد، همان‌طور که او را به آسمان دیدید بازخواهد آمد» (اعمال،۱: ۱۱) این آیه از مهم‌ترین مبانی صریح رجعت در مسیحیت است.

ج) رسائل پولسی: پولس رسول در نامه به تسالونیکیان می‌نویسد: «زیرا خود خداوند با صدای فرمان و آواز رئیس فرشتگان و صور خدا نازل خواهد شد و مردگانی که در مسیح مرده‌اند اول خواهند برخاست» (اول تسالونیکیان ۴:۱۶–۱۷). این متن علاوه بر تأکید بر بازگشت مسیح، به رستاخیز مؤمنان در هنگام رجعت نیز اشاره دارد (Schroeder:2003,1).

د) کتاب مکاشفه یوحنا: «اینک او با ابرها می‌آید و هر چشمی او را خواهد دید...» (مکاشفه ۱:۷). همچنین در باب‌های ۱۹ تا ۲۲ مکاشفه، تصویر مفصلی از بازگشت مسیح، داوری نهایی، شکست نیروهای شر و برپایی اورشلیم آسمانی ارائه شده است.

این آیات نشان می‌دهند که در مسیحیت، رجعت اساساً در قالب بازگشت شخص مسیح به جهان برای انجام داوری و تحقق ملکوت خدا فهم می‌شود (ادی:۱۹۷۳، ۱۸۸–۱۸۹)؛ برخلاف یهودیت که بر بازگشت قومی و پیامبران تأکید دارد، یا اسلام که رجعت را بازگشت گروهی از مؤمنان و کافران می‌داند.

۳-٦ تحلیل الهیاتی رجعت در اندیشه مسیحی

رجعت مسیح، علاوه بر جنبه تاریخی و کیهانی، پیامدهای الهیاتی مهمی دارد که در شکل‌دهی به ایمان، اخلاق و فهم عدالت الهی نقش اساسی ایفا می‌کند. این پیامدها را می‌توان در چهار محور اصلی دسته‌بندی کرد:

۱. **تثبیت عدالت الهی**: رجعت و داوری نهایی، وسیله‌ای برای تحقق عدالت الهی در سطح جهانی است. خداوند از طریق بازگشت مردگان و قضاوت جامع، پاداش صالحان و مجازات گناهکاران را به‌صورت آشکار و غیرقابل‌انکار اجرا می‌کند (متی،۴؛۱۷؛ مرقس، ۱:۱۴) .این تحقق عدالت، هم اخلاقی و هم کیهانی است و نشان‌دهنده حاکمیت کامل معیارهای الهی بر تاریخ و جهان است.

۲. **پیوند میان اخلاق و تاریخ**: رجعت، عدالت تاریخی و اخلاقی را باهم پیوند می‌دهد. برخلاف دیدگاه یهودی که تمرکز اصلی بر عدالت قوم و وعده‌های تاریخی محدود است،

رجعت در مسیحیت شامل تمام انسان‌ها و همه اعمال فردی می‌شود و بدین ترتیب، نتیجه اخلاقی اعمال انسان در جهان و تاریخ به‌صورت ملموس ظهور می‌یابد.

۳. **تحقق وعده‌های نجات و رستگاری**: رجعت زمینه تحقق نهایی وعده‌های الهی درباره نجات، صلح و سعادت بشر را فراهم می‌کند. با بازگشت مسیح و رستاخیز مؤمنان، وعده رستگاری نه‌تنها به سطح فردی، بلکه به شکل جهانی و کیهانی تحقق می‌یابد و نشان‌دهنده تمامیت نقشه خداوند در تاریخ بشر است (اول تسالونیکیان،۴: ۱۶-۱۷)

٤. **تعمیق معنای ایمان و اخلاق مسیحی**: آموزه رجعت، مؤمنان را به پایبندی به اخلاق مسیحی، امید به عدالت و وفاداری به عهد الهی تشویق می‌کند. رجعت، نه‌تنها وعده‌ای آینده، بلکه ابزاری عملی برای تثبیت نظم اخلاقی و الهی در جهان محسوب می‌شود. (تیسین:۱۳۵۶، ۳۲۷)

به‌این‌ترتیب، رجعت در مسیحیت، نه صرفاً یک رویداد آینده، بلکه سازوکاری برای تحقق عدالت الهی، ارتباط اخلاق و تاریخ و تثبیت وعده‌های الهی در سطح جهانی است. این ابعاد، زمینه را برای بازتاب رجعت در مدل عدالت الهی فراهم می‌کند و امکان مقایسه تطبیقی با اسلام و یهود را ایجاد می‌کند.

٦. تحلیل تطبیقی رجعت و بازتاب آن در مدل‌های عدل الهی در ادیان ابراهیمی

رجعت در ادیان ابراهیمی، باوجود تفاوت‌های تاریخی و الهیاتی، مفهومی است که رابطه میان الهیات، عدالت و تاریخ را آشکار می‌کند. در سطح تحلیلی، می‌توان رجعت را نه صرفاً باور به بازگشت انسان‌ها پس از مرگ، بلکه شاخصی برای فهم نحوه حضور خدا در تاریخ، تحقق وعده‌های الهی و تعریف عدالت در هر سنت دانست. این نگاه، امکان مقایسه علمی و استخراج وجوه اشتراک و اختلاف را فراهم می‌کند.

۱. وجوه اشتراک

با بررسی یهودیت، مسیحیت و اسلام امامی، چند وجه اشتراک برجسته قابل‌شناسایی است:

رجعت به‌عنوان پاسخ به مسئله عدالت:

در هر سه سنت، رجعت پاسخی الهیاتی به گسست میان وعده‌های خداوند و واقعیت تاریخی یا فردی است. در یهودیت، رجعت ابزار تحقق وعده‌های عهدی و بازسازی قوم است (Levenson:2006, 181) در مسیحیت، رجعت، زمینه تحقق عدالت فرجام‌شناختی از طریق داوری جهانی فراهم می‌کند (Wright:2003, 632) در اسلام امامی، رجعت مرحله‌ای، تاریخی و اجتماعی است و عدالت الهی را در طول زمان آشکار می‌کند (طباطبایی، ۱۳۵۲: ۲۴۳/۲۱؛ شیخ صدوق، ۱۴۲۱ ق: ۲۱۷/۳). درنتیجه، در همه سنت‌ها، رجعت به‌عنوان ابزار تحقق عدالت الهی و تفسیر معنای تاریخ شناخته می‌شود.

ارتباط با آینده و تحقق وعده‌های الهی:

رجعت در هر سه سنت با چشم‌انداز آینده و تحقق وعده‌های الهی پیوند دارد. در یهودیت، تحقق وعده‌های تاریخی قوم از طریق احیای جمعی مردگان تحقق می‌یابد (دانیال:۱۲،۲) در مسیحیت، وعده نجات و داوری نهایی از طریق بازگشت دوم مسیح انجام می‌شود (انجیل متی:۴۶، ۲۵-۳۱) و در اسلام امامی، رجعت فرصتی برای بازسازی عدالت و آشکار شدن حق در تاریخ فراهم می‌آورد.

ابعاد جمعی و اجتماعی رجعت:

رجعت صرفاً امر فردی نیست. در یهودیت، محور رجعت قوم است؛ (Levenson:2006, 181) در مسیحیت، شامل کل بشریت و حتی نظم خلقت است؛ (Wright:2003, 632) و در اسلام امامی، بازگشت گروهی از مؤمنان و ستمگران بیانگر تحقق عدالت در سطح اجتماعی و تاریخی است. در هر سه سنت، رجعت پیوند میان فرد و جامعه و میان اخلاق و عدالت تاریخی را برجسته می‌کند

۲-وجوه اختلاف

اختلاف دیدگاه‌ها درباره رجعت در ادیان ابراهیمی بیش از آنکه به تفاوت در توصیف

رویدادهای آخرتی محدود شود، نشان‌دهنده تمایز بنیادین در مدل‌های الهیاتی عدالت و تلقی از زمان و تاریخ است. رجعت در این سطح به‌مثابه ابزاری تحلیلی عمل می‌کند که نسبت میان اراده الهی، تحقق وعده‌ها و فرایند تاریخی را نمایان می‌سازد. بدین ترتیب، بررسی رجعت امکان بازسازی سه محور اصلی در فهم هر سنت از عدالت الهی را فراهم می‌آورد: ماهیت تاریخی یا کیهانی آن، گستره عدالت و محل تحقق آن.

این پارادایم تحلیلی زمینه‌ای نظری فراهم می‌کند تا تفاوت‌های یهودیت، مسیحیت و اسلام امامی در تبیین رجعت و کارکرد آن در نظام الهیاتی خود، به‌صورت نظام‌مند و مقایسه‌ای بررسی شود:

ماهیت تاریخی یا کیهانی رجعت

در یهودیت، رجعت یا بازگشت به‌طورکلی در افق تاریخ قوم و تجربه تاریخی اسرائیل معنا پیدا می‌کند. بازگشت حیات یا احیای مردگان—چه در متون نبوی و چه در سنت‌های تفسیری—عموماً در پیوند با احیای سرنوشت تاریخی قوم و تحقق وعده‌های الهی فهم می‌شود. ازاین‌رو، رجعت در این سنت ماهیتی تاریخی ـ قومی دارد و ادامه منطق عهد الهی با یک جامعه خاص تلقی می‌شود؛ یعنی عدالت الهی در بستر تاریخ و در چارچوب سرنوشت جمعی تحقق می‌یابد.

در مسیحیت، رجعت در پیوند مستقیم با پایان تاریخ و گذار به نظم نهایی تفسیر می‌شود. بازگشت مسیح و رستاخیز مردگان رخدادی کیهانی است که تاریخ را به نقطه فرجامی خود می‌رساند و در آن، عدالت الهی در سطحی جهان‌شمول آشکار می‌شود. (Allison: 1985:150) در این چارچوب، رجعت نه استمرار تاریخ، بلکه نقطه عبور از تاریخ به واقعیت نهایی است؛ بنابراین، ماهیتی اساساً فراتاریخی و کیهانی دارد.

در اسلام امامی، رجعت ساختاری میان این دو دارد؛ یعنی در عین پیوند با افق نهایی عدالت، در درون تاریخ و پیش از قیامت نیز تحقق می‌یابد. رجعت در این سنت بازگشت گروهی از مؤمنان و ستمگران برای تکمیل فرآیند عدالت در بستر تاریخ است و نشان می‌دهد که تاریخ می‌تواند صحنه تجلی مجدد حقیقت باشد. بدین‌ترتیب، ماهیت رجعت در

اینجا «تاریخی ـ الهیاتی» است، نه صرفاً قومی و نه صرفاً کیهانی (نک: دیدگاه‌های تفسیری محمدحسین طباطبایی).

گستره عدالت الهی

در یهودیت، عدالت الهی غالباً در پیوند با وفاداری به عهد و سرنوشت جمعی قوم معنا می‌شود. رجعت یا احیای حیات، پاسخی الهی به بی‌عدالتی‌های تاریخی است که بر جامعه مؤمن وارد شده است؛ بنابراین، عدالت در این سنت بُعدی تاریخی و جمعی دارد و با حافظه رنج و امید قومی پیوند می‌خورد (Segal:2004,349).

در مسیحیت، عدالت الهی صورتی کاملاً جهان‌شمول پیدا می‌کند. داوری نهایی شامل تمام انسان‌ها و حتی کل خلقت است و رجعت یا رستاخیز بخشی از تحقق نهایی طرح نجات برای همه بشریت به شمار می‌آید (Wellum:2002, 76). در این تلقی، عدالت نه قومی و نه صرفاً تاریخی، بلکه کیهانی و فراگیر است و در پایان تاریخ به‌طور کامل تحقق می‌یابد.

در اسلام امامی، عدالت الهی هم بُعد فردی و هم بُعد تاریخی دارد. رجعت در این سنت سازوکاری برای تحقق عدالت درباره اشخاص و نیز آشکار شدن حقیقت در سطح تاریخ است. ازاین‌رو، عدالت نه صرفاً به پایان تاریخ موکول می‌شود و نه محدود به داوری فردی است، بلکه در فرآیندی تاریخی و مرحله‌ای تحقق می‌یابد.

محل تحقق عدالت

در یهودیت، تحقق عدالت عمدتاً در افق تاریخ قوم و در چارچوب تحقق وعده‌های الهی در جهان انسانی دیده می‌شود. حتی زمانی که سخن از احیای مردگان به میان می‌آید، این احیا اغلب در پیوند با بازسازی امید تاریخی و ترمیم نظم اخلاقی تاریخ فهم می‌شود (Levenson:2006, 200).

در مسیحیت، محل تحقق کامل عدالت پایان تاریخ و صحنه داوری نهایی است. رجعت در اینجا به معنای ورود به نظم نهایی الهی است که در آن، سرنوشت انسان‌ها و

جهـان بـه‌طور قطعـی تعیـین می‌شـود؛ بنـابراین، عـدالت مـاهیتی اساسـاً پسـاتاریخی دارد (Wright:2003, 23).

در اسلام امامی، عدالت در دو سطح تحقق می‌یابد: بخشـی از آن در قیامـت و بخشـی در تاریخ از طریق رجعت. این ساختار دو سطحی نشان می‌دهد کـه تـاریخ همچنـان میـدان فعلیت یافتن عدالت الهی است و رجعت یکـی از نقـاط اوج ایـن فعلیـت تـاریخی بـه شـمار می‌رود.

برآیند این تفاوت‌ها نشان می‌دهد که هر سنت، الگوی خاصی از نسبت خـدا و تـاریخ ارائه می‌کند:

در یهودیت: مدل عهدی ـ تاریخی، با تأکید بر تحقـق وعـده‌ها در سرنوشـت تـاریخی قوم

در مسیحیت: مدل فرجام‌شناختی ـ کیهانی، با تأکید بر داوری نهایی و جهانی

در اسلام امامی: مدل تاریخی ـ تدریجی، با تأکید بـر تحقـق مرحلـه‌ای عـدالت در تـاریخ و قیامت

٦-١ ارزیابی تطبیقی

تحلیل تطبیقی آموزه رجعت در سه سنت ابراهیمی نشان می‌دهد که این مفهـوم را نمی‌تـوان صرفاً یک باور آخرالزمانی یا روایت اسـطوره‌ای تلقـی کـرد، بلکـه بایـد آن را در سـطحی عمیق‌تر، به‌مثابه سازوکاری الهیـاتی بـرای حـل مسـئله بنیـادین «تـنش میـان تجربـه تـاریخی بی‌عدالتی و وعده عدالت الهی» فهم کرد. بـه‌بیان‌دیگر، رجعـت در هـر سـه سـنت، پاسـخی الهیاتی به این پرسش است که چگونه می‌توان میـان ناکـامی عـدالت در تـاریخ و ایمـان بـه عدالت مطلق الهی جمع کرد؛ اما تفاوت سنت‌ها در نحوه صورت‌بندی این پاسخ، ریشـه در تلقی متفاوت آن‌ها از زمان دینی، تاریخ نجات و نسـبت میـان جهـان مـادی و تحقـق وعـده الهی دارد.

در سنت یهودی، ساختار زمان دینی اساساً تاریخی و قومی است؛ یعنـی رابطـه خـدا و انسان در قالب «عهد» و در بستر سرنوشت تاریخی قوم اسرائیل معنـا می‌یابـد. از ایـن منظـر،

رجعت یا احیای حیات، نه یک رخداد فردمحور، بلکه نشانه بازسازی نظم عهدی و احیای عدالت در سطح تاریخ جمعی است (Levenson, 2006: 181-201)؛ بنابراین کارکرد اصلی این مفهوم در یهودیت، تثبیت هویت دینی و تضمین استمرار تاریخ نجات است. عدالت الهی در این چارچوب، بیشتر صورتی تاریخی و این‌جهانی دارد و رجعت، افقی را ترسیم می‌کند که در آن تاریخ قوم، نهایتاً با تحقق وعده‌های الهی معنا پیدا می‌کند.

در سنت مسیحی، با تحول مفهوم نجات و جهانی‌شدن پیام رستگاری، زمان دینی از چارچوب قومی فراتر می‌رود و به ساختاری کیهانی و فرجام‌شناختی تبدیل می‌شود (Wright, 2003: 632, 685). رجعت در این سنت، عمدتاً در قالب بازگشت نهایی مسیح و داوری همگانی فهم می‌شود؛ رخدادی که نه بازسازی تاریخ، بلکه پایان‌بخش آن است. به همین دلیل، کارکرد الهیاتی رجعت در مسیحیت بیش از آن‌که تاریخی باشد، هستی‌شناختی و نجات‌شناختی است: لحظه‌ای که در آن حقیقت نهایی انسان و سرنوشت ابدی او آشکار می‌شود. در این چشم‌انداز، عدالت الهی نه در تداوم تاریخ، بلکه در نقطه گسست نهایی آن تحقق می‌یابد.

الهیات امامیه در مقایسه با این دو الگو، ساختاری ترکیبی ارائه می‌کند که می‌توان آن را «الگوی پیوستار تاریخ و فرجام» نامید. رجعت در این سنت، نه صرفاً احیای هویت تاریخی است و نه صرفاً رخدادی پایان‌بخش؛ بلکه مرحله‌ای درون‌تاریخی در مسیر تحقق نهایی عدالت محسوب می‌شود (طباطبایی، ۱۳۵۲: ۲۴۳/۲۱؛ شیخ صدوق، ۱۴۲۱ ق: ۲۱۷/۳). بدین معنا، تاریخ هنوز ظرف تحقق بخشی از وعده‌های الهی است و عدالت می‌تواند پیش از قیامت نیز در عرصه جهان مادی ظهور یابد. این ویژگی، رجعت را در امامیه به مفهومی با کارکرد دوگانه تبدیل می‌کند: از یک‌سو پاسخی تاریخی به مسئله مظلومیت و ظلم و از سوی دیگر حلقه‌ای در زنجیره تحقق وعده‌های غایی الهی.

از منظر فلسفه الهیات، می‌توان گفت تفاوت اصلی سه سنت نه در اصل باور به امکان بازگشت یا احیای حیات، بلکه در «جایگاه رجعت در ساختار کلان زمان» است. یهودیت زمان را عمدتاً به‌صورت تاریخ نجات قومی می‌فهمد، مسیحیت آن را به افق پایان تاریخ می‌برد و امامیه نوعی تداوم میان تاریخ و فرجام برقرار می‌کند. درنتیجه، رجعت در هر

سنت، بازتابی از نوع خاصی از فهم زمان مقدس است: زمان عهدی، زمان فرجامی و زمان مرحله‌ای.

از حیث کارکرد تبیینی، هر سه سنت از رجعت برای معنابخشی به تاریخ بهره می‌گیرند و آن را ابزاری برای حفظ انسجام میان ایمان و تجربه تاریخی می‌دانند؛ زیرا بدون چنین مفهومی، شکاف میان واقعیت تاریخی شر و وعده عدالت الهی می‌تواند به بحران الهیاتی بینجامد. بااین‌حال، رجعت در امامیه به دلیل قرار گرفتن در متن تاریخ، ظرفیت بیشتری برای توضیح رابطه میان کنش انسانی، اخلاق و تحقق عدالت در جهان عینی فراهم می‌آورد و به‌نوعی پیوند میان اخلاق تاریخی و فرجام الهی را برقرار می‌کند.

در جمع‌بندی نهایی، می‌توان گفت رجعت در سه سنت ابراهیمی را باید مفهومی مشترک با کارکرد الهیاتی واحد اما با منطق‌های زمانی متفاوت دانست. این مفهوم در هر سه سنت تضمین می‌کند که تاریخ، بی‌غایت و رها از داوری الهی نیست، بلکه در افقی غایی به عدالت منتهی می‌شود. بااین‌حال، صورت‌بندی امامیه به دلیل تلفیق بُعد تاریخی و فرجام‌شناختی، نوعی مدل تفسیری پیچیده‌تر از رابطه خدا، تاریخ و انسان ارائه می‌دهد؛ مدلی که در آن عدالت الهی نه‌فقط پایان تاریخ، بلکه نیرویی فعال در تفسیر و جهت‌دهی به خود تاریخ تلقی می‌شود.

نتیجه‌گیری

رجعت در ادیان ابراهیمی، هرچند ازنظر شکل و زمینه تاریخی تفاوت‌هایی دارد، در همه آن‌ها نقشی محوری در تحقق عدالت الهی ایفا می‌کند. این آموزه، نه صرفاً یک باور فردی یا فلسفی، بلکه جزئی از سازوکار گسترده الهیاتی هر دین برای پاسخ به اعمال انسان‌ها، بازسازی نظم اخلاقی و تاریخی و تحقق وعده‌های الهی محسوب می‌شود.

در اسلام، رجعت بخشی از منظومه عدالت الهی است که چهار مؤلفه اصلی—عدالت اخلاق‌محور، تاریخی، جزایی و وعده‌محور—را در بر می‌گیرد و با جبران ظلم‌ها، تحقق وعده‌های الهی و پاسخ به اعمال انسان‌ها پیوند دارد.

در یهودیت، رجعت ابزار تحقق عدالت عهدی است؛ یعنی وفاداری خدا به پیمان با

قوم اسرائیل و پاسخ به رفتار وفاداران و پیمان‌شکنان که در تاریخ و آخرالزمان جلوه می‌کند. این رجعت هم در سطح فردی و هم جمعی قوم اسرائیل، هویت قومی و وعده‌های تاریخی را تثبیت می‌کند.

در مسیحیت، رجعت با بازگشت دوم مسیح، مرحله نهایی اجرای عدالت نجات‌بخش، مسیح‌محور و اسخاتولوژیک است. عدالت در این سنت، نهایی و کیهانی است و تحقق وعده‌های الهی درباره رستگاری و داوری نهایی را فراهم می‌آورد.

تحلیل تطبیقی نشان می‌دهد که رجعت در هر سه دین، باوجود تفاوت‌ها در گستره، مرحله و ماهیت عدالت، یک نقطه اشتراک اساسی دارد: آنکه وسیله‌ای برای تحقق عدالت الهی و پاسخ به اعمال انسان‌هاست. تفاوت‌ها بیشتر در نوع عدالت، محل تحقق آن و گستره رجعت است؛ به‌گونه‌ای که اسلام ترکیبی از ابعاد اخلاقی و تاریخی، یهودیت تمرکز بر عدالت عهدی و جمعیت قوم و مسیحیت عدالت جهانی و کیهانی را برجسته می‌کند.

درمجموع، رجعت به‌عنوان آموزه‌ای کلیدی، پیوند میان عدالت الهی، وعده‌های الهی و پاسخ به اعمال انسان‌ها را در هر سه دین برقرار می‌سازد و نشان می‌دهد که مفاهیم نهایی عدالت، تاریخ و سرنوشت بشر، در چارچوب الهیات هر سنت دینی، به شکل‌های متنوع و مکمل قابل‌فهم هستند.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Fatemeh Taherizadeh **https://orcid.org/0000-0002-1952-4387**
Fatemeh Akbarzadeh Najjar **https://orcid.org/0000-0002-0279-6992**
Zohreh Borqei **https://orcid.org/0009-0008-5121-5606**

منابع

قرآن کریم

زیارت جامعه کبیره

کتاب مقدس، (۲۰۰۲)، عهد عتیق، انتشارات ایلام، چاپ سوم، بی‌جا. کتاب‌های مورد استناد: پیدایش، خروج، تثنیه، داوران، اشعیا، حزقیال، دانیال، میخا و ملاکی

کتاب مقدس، (۲۰۰۲)، *عهد جدید*، انتشارات ایلام، چاپ سوم، بیجا. کتاب‌های مورد استناد: انجیل متی، انجیل مرقس، انجیل لوقا، اعمال رسولان، رساله‌های تسالونیکیان، قرنتیان و پطرس، مکاشفه یوحنا

آشتیانی، جلال‌الدین، (۱۳۶۸)، *تحقیقی در دین مسیح*، تهران: نگارش

آلوسی، محمود بن عبدالله، (۱۴۲۰)، *روح المعانی فی التفسیر القرآن العظیم و السبع والمثانی*، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی

ابن منظور، محمد بن مکرم، (۱۴۱۴)، *لسان العرب*، بیروت: دارالفکر

ادی، ویلیام، (۱۹۷۳)، *الکنزالجلیل فی التفسیر الانجیل*، بیروت: مجمع الکنائس فی الاشرق الادنی

برانتل، جرج، (۱۳۸۱)، *آیین کاتولیک*، ترجمه حسن قنبری، قم: مرکز مطالعات ادیان و مذاهب

تیسین، هنری، (۱۳۵۶)، *الهیات مسیحی*، ترجمه میکائیلیان، تهران: انتشارات حیات ابدی

حلی، حسن بن سلیمان، (۱۴۲۳)، *مختصر بصائر الدرجات*، بیروت: دارالمفید

حرعاملی، محمد بن حسن، (۱۳۶۲)، *الایقاظ من الهجعه بالبرهان علی الرجعه*، تهران: نوید

سیدمرتضی، علی بن الحسین، (۱۳۱۲)، *رساله محکم و متشابه*، تهران: (بی‌نا)

شهرستانی، محمد بن عبدالکریم، (۱۴۱۵)، *الملل و النحل*، بیروت دارالمعرفه

صدوق، محمد بن علی، (۱۳۷۷)، *الخصال*، تهران: کتابچی

صدوق، محمد بن علی، (۱۳۵۴)، *کمال الدین و تمام النعمة*، تهران: دارالکتب الاسلامیه

طباطبائی، محمد حسین، (۱۳۵۲)، *المیزان فی تفسیر القرآن*، ج ۱ و ۲۱، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم

قمی، علی بن ابراهیم، (۱۴۰۴)، *تفسیر قمی*، قم: دارالکتاب

مجلسی، محمد باقر، (۱۳۶۲)، *بحارالانوار*، بیروت: دار إحیاء التراث العربی

مفید، محمد بن محمد، (۱۴۱۴)، *اوائل المقالات*، قم: المؤتمر العالمی لألفیة الشیخ المفید

مفید، محمد بن محمد، (۱۴۱۳)، *الفصول المختاره*، المؤتمر العالمی لألفیة الشیخ المفید

مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۴)، *تفسیر نمونه*، انتشارات امام علی‌بن‌ابی طالب

مطهری، مرتضی، (۱۴۰۲)، *عدل الهی*، تهران: صدرا

Reference

Allison, D. C. (1985). *The End of the Ages Has Come: An Early Interpretation of the Passion and Resurrection of Jesus*. Fortress Press, Minneapolis

Gorrie, Peter Douglass (1852). Episcopal Methodism. Publisher: Derby and Miller, University of Illinois at Urbana-Champaign

Hatch, E. (1957), *The Influence of Greek Ideas on Christianity*, New York: Harper Torchbooks

Levenson, J. D. (2006). *Resurrection and the Restoration of Israel: The Ultimate Victory of the God of Life.* New Haven & London: Yale University Press.

Schroeder, f. (2003), *"st. paul, apostle" in: New Chatolic Encyclopedia, Bernard L.* (ed.), vol. 11, Usa: Tomson Gale.

Segal, A. F. (2004). *Life After Death: A History of the Afterlife in Western Religion.* New York: Doubleday

Vitkovic, Scott, (2019), *The Resurrection in Judaism and Christianity According to the Hebrew Torah and Christian Bible,Ocerint International Organization Center of Academic Research*, Istanbul, Turke.

Wellum, S. J. (2002). Christ's Resurrection and Ours (1 Corinthians 15), *The Southern Baptist Journal of Theology.*

Wright, N. T. (2003). *The Resurrection of the Son of God*, Publisher: Fortress Press (Christian Origins and the Question of God, Volume 3)

Reference [in Persian]

The holy Qur'an.

Ziyarat-e Jame'e-ye Kabire.

The Holy Bible. (2002). Old Testament. 3rd ed. Entesharat-e Ilam, (N.p). Books cited: Genesis, Exodus, Deuteronomy, Judges, Isaiah, Ezekiel, Daniel, Micah, and Malachi.

----------. (2002). New Testament. 3rd ed. Entesharat-e Ilam, (N.p). Books cited: The Gospel of Matthew, The Gospel of Mark, The Gospel of Luke, Acts of the Apostles, the Epistles to the Thessalonians, Corinthians, and Peter, and the Book of Revelation.

Allison, D. C. (1985). *The End of the Ages Has Come: An Early Interpretation of the Passion and Resurrection of Jesus*. Minneapolis: Fortress Press, [in English].

Al-Ālūsī, Maḥmūd ibn ʿAbd Allāh .(1999). *Rūḥ al-Maʿānī fī Tafsīr al-Qur'ān al-ʿAẓīm wa-al-Sabʿ al-Mathānī*. Beirut: Dar al-Ihya' al-Turath al-'Arabi, [in Arabic].

Ashtiani, Jalal al-Din .(1989). *Tahqiqi dar Din-e Masih*. Tehran: Negarash, [in Persian].

Brantel, George .(1961). *Ayin-e Katolik*. Translated by Hasan Qanbari. Qom: Markaz-e Motale'at-e Adyan va Mazaheb, [in Persian].

Edi, William .(1973). *al-Kanz al-Jalil fi Tafsir-e-Injil-e-Jalil*. Beirut: Majma' al-Kana'is fi al-Sharq al-Adna, [in Arabic].

Gorrie, Peter Douglass .(1852). *Episcopal Methodism*. Derby and Miller, University of Illinois at Urbana-Champaign, [in English].

Hatch, E. .(1957). *The Influence of Greek Ideas on Christianity*. New York: Harper Torchbooks, [in English].

Hilli, Hasan ibn Sulayman .(2001). *Mukhtasar Basa'ir al-Darajat*. Beirut: Dar al-Mufid, [in Arabic].

Hurr al-'Amili, Muhammad ibn Hasan .(1983). *Al-Īqāẓ min Al-Ḥujjah bi-al-Burhān ʿalá Al-Rajʿah*. Tehran: Navid, [in Arabic].

Ibn Manẓūr, Muhammad ibn Mukarram .(1993). *Lisān al-ʿArab*. Beirut: Dar al-Fikr, [in Arabic].

Levenson, J. D. .(2006). *Resurrection and the Restoration of Israel: The Ultimate Victory of the God of Life*. New Haven & London: Yale University Press, [in English].

Majlisi, Muhammad Baqir .(1983). *Biḥār al-Anwār*. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi, [in Arabic].

Makarim Shirazi, Naser .(1995). *Tafsir-e Nemuneh*. Entesharat-e Emam Ali ibn Abi Talib, [in Persian].

Motahhari, Morteza .(1981). *Adl-e Elahi*. Tehran: Sadra, [in Persian].

Mufid, Muhammad ibn Muhammad .(1992). *Al-Fuṣūl al-mukhtāra*. Al-Mu'tamar al-'Alami li Alfiyyat al-Shaykh al-Mufid, [in Arabic].

---------- . (1993). *Awa'il al-Maqalat*. Qom: Al-Mu'tamar al-'Alami li Alfiyyat al-Shaykh al-Mufid, [in Arabic].

Qummi, Ali ibn Ibrahim .(1983). *Tafsir-e Qummi*. Qom: Dar al-Kitab, [in Arabic].

Saduq, Muhammad ibn Ali .(1975). *Kamāl al-dīn wa tamām al-niʿma*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah, [in Arabic].

---------- . (1998). Al-Khisal. Tehran: Ketabchi, [in Arabic].

Schroeder, F. (2003). *"St. Paul, Apostle." In New Catholic Encyclopedia*, Bernard L. (ed.), Vol. 11. USA: Thomson Gale, [in English].

Segal, A. F. (2004). *Life After Death: A History of the Afterlife in Western Religion*. New York: Doubleday, [in English].

Shahrastani, Muhammad ibn Abd al-Karim .(1994). *Al-Milal wa al-Nihal*. Beirut: Dar al-Ma'rifah, [in Arabic].

Sayyid Murtada, Ali ibn al-Husayn .(1933). *Risale-ye Muḥkam and Mutashābih*. Tehran: Bi-na, [in Arabic].

Tabataba'i, Muhammad Husayn .(1973). *Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an*. Qom: Jame'eh-ye Modarresin-e Howzeh-ye Elmiyeh-ye Qom, [in Arabic].

Tissin, Henry .(1977). *Elahiyat-e Masihi*. Translated by Mikaelian. Tehran: Entesharat-e Hayat-e Abadi, [in Persian].

Vitkovic, Scott .(2019). *The Resurrection in Judaism and Christianity According to the Hebrew Torah and Christian Bible*. Istanbul, Turkey: Ocerint International Organization Center of Academic Research, [in English].

Wellum, S. J. (2002). *"Christ's Resurrection and Ours (1 Corinthians 15)*." The Southern Baptist Journal of Theology, [in English].

Wright, N. T. (2003). *The Resurrection of the Son of God*. Fortress Press (Christian Origins and the Question of God, Volume 3), [in English].

استناد به این مقاله: طاهری زاده، فاطمه.، اکبرزاده نجار، فاطمه.، برقعی، زهره. (۱۴۰۵). رجعت در ادیان ابراهیمی، مطالعه‌ای تطبیقی در معنا و پیامدهای الهیاتی رجعت و بازتاب آن در مدل‌های عدل الهی. *پژوهشنامهٔ کلام تطبیقی شیعه*، *۷ (۱۲)*، ۶۱-۹۶. DOI: 10.22054/jcst.2026.90101.1278.1242

Biannual Journal of Research in Shi'a Comparative Theology is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.